

Araştırma Makalesi

İ.G.Gerber'in Eserine Göre 1728 Yılında Dağistan ve Şirvan

İsmail Bülbül*

(ORCID ID: 0000-0002-8301-4269)

Makale Gönderim Tarihi

18.10.2020

Makale Kabul Tarihi

25.12.2020

Öz

XVIII. yüzyıldaki siyasi ve diplomatik ilişkilerde yaşanan gelişmelere bağılı olarak Kafkasya hakkında eser veren yazarların sayısında büyük bir artış görülmüştür. İoann Gustav Gerber bu yazarlardan birisidir. Gerber, I. Petro'nun İran Seferi'nde görevlendirilmiş ve uzun bir süre Kafkasya'da kalmıştır. Bu süreçte Kafkasya'nın Hazar Denizi kıyısında bulunan bölgeleri hakkında ayrıntılı bir eser kaleme almıştır. Bu eser Rusların yayılcı siyasetine uygun bir anlayışla yazılmış olmasına rağmen muhtevası açısından Kafkasya tarihi için büyük bir önem arz etmektedir. Bu çalışmada İ.G. Gerber ve eseri hakkında kısa bir bilgi verilerek eserdeki bilgilerden hareketle Hazar Denizi kıyısında bulunan bölgelerin XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki siyasi, ekonomik, etnik ve dini yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda yapılan çalışmanın Kafkasya araştırmalarına katkı sağlayacağı umulmaktadır. İ.G. Gerber'in eseri yapılan çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Bununla birlikte bölge hakkında bilgi veren ana kaynaklara ve tetkik eserlere de başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İ.G. Gerber, Dağistan, Şirvan, Kafkasya

Daghestan and Shirvan in 1728 According to the Work of I. G. Gerber

Abstract

Due to the developments in political and diplomatic relations in the XVIIIth century, there was a tremendous increase in the number of authors who wrote about the Caucasus. Ioann Gustav Gerber is one of them. Gerber was

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, ibulbul@mku.edu.tr.

assigned to the Persian Expedition of Peter the Great and stayed in Caucasia for a long time. During this period, he wrote a detailed work about the regions of the Caucasus on the Caspian Sea coast. Although this work was written with an understanding suitable for the expansionist politics of the Russians, it is of great importance for the history of the Caucasus in terms of its content. This study aims to provide brief information about I. G. Gerber and his work and outline the political, economic, ethnic and religious structure of the regions located in the Caspian Sea coast in the first half of the XVIIIth century concerning the information provided in the work of I. G. Gerber. In this context, this study is expected to contribute to the Caucasian studies. I. G. Gerber's work constitutes the basis of this study. Besides, the study has utilized the main sources and analyses that provide information about the region.

Keywords: I.G. Gerber, Daghestan, Shirvan, Caucasus.

Giriş

IV. İvan, 1556'da Astarhan Hanlığı'nı işgal ederek Rusya'nın sınırlarını Hazar Denizi'ne kadar genişletmiştir. XVII. yüzyılda Avrupa devletlerinin Rusya üzerinden İran ve Hindistan'a ulaşma çabaları, Rusları Hazar Denizi üzerindeki nüfuzlarını arttırmaya sevk etmiştir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise Rusya, Hazar Denizi üzerinde Rusya lehine çıkarlar elde etmeyi benimseyen ve bu çıkarlara süreklilik kazandırmayı amaçlayan bir politika takip etmeye başlamıştır.¹ I. Petro bu politika çerçevesinde 1722 yılında Kafkaslar üzerinden İran'a bir sefer düzenlemiş ve sefer sonunda Hazar Denizi'nin güneyi ile batısında kalan toprakları ele geçirmiştir.² Fakat I. Petro'nun 1725'de ölümü ve haleflerinin onun elde ettiği kazanımlarla ilgilenmemeleri neticesinde Rusya 1732'de Reşt'te imzalanan anlaşma ile Astarabad, Mazenderan ve Gilan'ı; 1735'te Gence'de imzalanan anlaşmayla da

---

¹ V.O. Kulakov, *Astrahan v Persidskoy Politike v Pervoy Polovine XVIII v.*, İzdatelskiy Dom 'Astrahanskiy Universitet, Astrahan 2012, s. 10; Okan Yeşilot, *Şah'ın Ülkesinde: Rus Çarı I. Petro'nun İran Elçisi Artemiy Volinskiy'in Kafkasya Raporu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014, s. 47.

² Yeşilot, *age*, s. 49.

Bakü, Derbend ve Dağıstan'ın tamamını İran'a bırakmıştır.³ Böylece I. Petro'nun 1722'deki İran Seferi ile başlayan Dağıstan'daki Rus hâkimiyeti sona ermiştir. Ruslar Dağıstan'daki bu kısa hâkimiyet sürecinde bölgenin coğrafi, sosyal, siyasî, iktisadî, demografik ve kültürel yapısına dair ayrıntılı bilgiler elde etmişlerdir. İran Seferi'ne katılan veya sefer sonrası bölgede görev alan komutanlar bu bilgilerin temin edilmesinde önemli bir yere sahiptirler. Bu komutanlardan birisi de İoann Gustav Gerber'dir.

Gerber'in hayatına ve eserine ilişkin müstakil çalışmalar Rus yazınında geniş bir yer tutar. Bu çalışmaların ilki 1736'da Theophilus Siegfried Bayer tarafından yapılmıştır. Bu çalışmayı 1756'da Fokerot'un, 1760'ta Gerhard Friedrich Müller'in ve 1758'da ise M. O. Kosven'in H. M. Haşalva ile ortaklaşa gerçekleştirdiği çalışmaları takip etmiştir. Bunların dışında yine Rus yazınında Kafkasya ile alakalı çalışmalarda Gerber'in eserine sık sık müracaat edildiği görülmektedir. Buna karşılık Türkçe literatürde Gerber'in eserini ele alan herhangi bir çalışma tespit edilememiştir.

1. İoann Gustav Gerber'in Hayatı ve Eseri

İ. G. Gerber 1618'de kurulmuş olan Brandenburg-Prusya devletinde doğmuştur. Doğum tarihi bilinmemektedir. 1 Ocak 1710'da topçu teğmen olarak Rusya'nın hizmetine girmiş, 8 Mart 1715'te yüzbaşılığa, 11 Ekim 1721'de ise binbaşılığa terfi etmiştir. I. Petro'nun İran Seferi'ne katılan Gerber Moskova'daki topçu birliklerinin Astarhan'a ulaştırılmasında önemli rol oynamıştır. I. Petro, Rus-İsveç ilişkilerinin gerginleşmesi üzerine Mihail Afanaseviç Matyuşkin'i İran Seferi'ne başkomutan tayin ederek 1723'te Moskova'ya dönmüş, Gerber de Matyuşkin'in komutası altında seferdeki görevine devam etmiştir. Sefer süresinin uzaması Gerber'in Hazar Denizi'nin batısında bulunan Dağıstan ve Şirvan hakkında ayrıntılı bir araştırma yapmasına ve bölgenin bir haritasını çıkarmasına imkan vermiştir (bk. EK-1). Gerber, 1727'de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Kafkaslardaki sınırların tespit edildiği görüşmelere katılmıştır. 1729'da bölgedeki görevi sona

---

³ S.V. Kazemzadeh, "Iranian Relations with Russia and The Soviet Union, to 1921", *The Cambridge History of Iran*, Vol. 7, Ed: P.Avery, G. Hambly ve C. Melville, Cambridge University Press, New York 2007, s. 321, 323-324.

erince Moskova'ya dönen Gerber 23 Aralık 1729'da albaylığa terfi etmiştir. 1729-1731 yılları arasında Petersburg'da bulunan Merkez Topçu Kançıaryası'nın üyeliğini yapmıştır.⁴ 1731'de Hive ve Buhara hanlıkları ile ticari anlaşmalar yapmak için hazırlanan elçilik heyetinin başkanlığına getirilmiştir. Aynı zamanda Buhara ve Hive hanlıklarının ekonomik durumlarını tespit etmek, hanlıklarda bulunan başta altın olmak üzere değerli maden yatakları hakkında bilgi toplamak ve hanlıklardan Hindistan'a ulaşan ticaret yollarını belirlemekle görevlendirilmiştir. Fakat Buhara'ya giderken Emba Nehri yakınlarında Kırgızların saldırısına uğramış ve bu saldırıdan güçlkle kurtulup Astarhan'a ulaşmıştır.⁵ Osmanlı Devleti'ne karşı hazırlanan seferde Azak'ı almakla görevlendirilen topçu birliğinin başına getirilen Gerber, yolculuk sırasında rahatsızlanmış ve 5 Ekim 1734'te ölmüştür.⁶

Gerber'in el yazması hâlinde olan çalışmasının orijinal adı "*Maris Caspii littori occidentali inter fluviorum Wolgae et Kur ostia adiacentium terrarum, locorum eorumque incolarum descriptio, simulac in provinciis Schirvan et Lesgistan inter Russos et Turcas terrarum divisionis linea anno 1727 determinata*" dir. Gerber, eserini 1730'da "*Sammlung Russischer Geschichten*"te basmayı planlayan tarihçi Gerhard Friedrich Müller'e devretmiştir. Ancak Müller 1733'te Kamçatka'nın keşfi için hazırlanmış olan bilim heyetinin başkanlığına getirilince Gerber'in eserini Rusya Bilimler Akademisi'nde bırakmış, eserin yayımlanma işi de 1729'da "*Akademiçeskih Kommentarijev*"ın 9. cildinde "*Geographia Russiae vicinarumque regionum circiter annum Christi DCCCCXLVIII ex Constantino Porphyrogenneta*"⁷ adıyla neşrettiği çalışmasında Gerber'in fikirlerine ve notlarına müracaat eden tarihçi Theophilus Siegfried Bayer'e kalmıştır. Bayer, Kubaçi hakkında tutmuş

⁴ "Gerber, İoann Gustav", *Entsiklopediçeskiy Slovar*, İzdateli F.A. Brokgauz i İ.A. Efron, T. VIII, (1892), s. 455; A.K. Aleksandroviç, "İoann Gustav Gerber", *Russkiy Biografiçeskiy Slovar*, Red. N.P. Çulkova, T. V, (1916), s. 9.

⁵ S. V. Jukovekiy, *Snoşeniya Rossii s Buharoy i Hivoy za Poslednee Trehsoletieye*, Petrograd 1915, s. 68-69; Aleksandroviç, agm, s. 8; "Gerber, İoann Gustav", s. 455; K. A. Vladimiroviç, *Politika Rossii v Otnoşenii Hivinskogo Hanstva v Naçale XVIII-vtoroy Polovine XIX v*, Neopublikovannaya Doktorskaya Dissertatsiya, Ekaterinburg 2019, s. 87.

⁶ Aleksandroviç, agm, s. 9; "Gerber, İoann Gustav", s. 456.

⁷ "Konstantin Porphyrogenitus'a göre 948 Yılında Rusya'nın ve Etrafındaki Ülkelerin Coğrafiyası".

olduğu notları da ekleyerek eseri 1736'da "*Sammlung Russischer Geschichten*"in 2. cildinin 1. kısmında "*Von dem Dorffe Kubeschah auf den Caucasischen Gebürgen gelegen*" adıyla yayımlamıştır. Gerber'in eseri ikinci kez, Rusya'daki Prusya elçiliğinde sekreterlik görevinde bulunmuş olan Fokerot tarafından Fransızcaya çevrilerek 1756'da Berlin Kraliyet Akademisi aracılığı ile neşredilmiştir.⁸

Eser, Rusça olarak ilk defa Müller tarafından 1760'ta "*Soçineniyah i Perevodah k Polze i Uveseleniyu Slujaşçih*"in Temmuz-Ekim sayısında "*İzvestiya o Nahodyaşçihsy s Zapadnoy Storoni Kaspiyskago Morya Mejdu Astrahanyu i Rekey Kurom Narodah i Zemlyah i o ih Sostoyanii v 1728*"⁹ adıyla yayımlanmıştır. Müller bu çalışmaya eserin kaleme alınışından sonra bölgeden geçen seyahatlardan edindiği bilgileri de eklemiştir. Buna ilaveten Müller, derginin aynı sayısında Bayer'in, Gerber'in notlarını ihtiva eden 1729'daki çalışmasını da "*Gospodina Polkovnika Gerbera Primeçaniya k Geografii Rossiyskoy X veka, Gospodinom Profesorum Bayerom Soçinennoy*"¹⁰ adıyla tekrar yayımlamıştır. Gerber'in ve Müller'in çalışmaları 1760'ta yayımlanan "*Sammlung Russischer Geschichten*"in 4. cildinde Almanca "*Nachrichten von denen an der westlichen Seite der Caspischen See zwischen Astrachan und dem Flusse Kur befindlichen Voelkern und Landschaften und von derselben Zustande in dem Jahre 1728.*" başlığı altında neşredilmiştir.¹¹

Gerber'in çalışması, redaktörlüğü M. O. Kosven ve H. M. Haşalva tarafından yapılan ve 1958'da basılan "*İstoriya, Geografiya i Etnografiya Dagestan XVIII-XIX vv.*" isimli eserde "*Opisanie Stran i Narodov Vdol Zapadnogo Berega Kaspiyskogo Morya 1728 g.*"¹² adıyla yeniden yayımlanmıştır. Redaktörler bu yayımda Gerber'in çalışmasının Rusya Devlet Arşivleri Eski Belgelerde (Tsgada) Yermolov

⁸ Aleksandroviç, agm, s. 9-10.

⁹ "1728 Yılında Hazar Denizi'nin Batısı ile Astrahan ve Kür Nehri Arasında Kalan Topraklar ve Halklar Hakkında Haberler".

¹⁰ "Albay Gerber Beyefendi'nin Profesör Bayer Tarafından Düzenlenen X. Yüzyıl Rusya Coğrafyası Notları".

¹¹ Aleksandroviç, agm, s. 9-10.

¹² "1728 Yılında Hazar Denizi'nin Batı Kıyısındaki Ülkelerin ve Halkların Tasviri".

fonunda 315 numara ile kayıtlı olan 88 sayfalık orijinal nüshasını esas almışlardır.¹³

Eserde Hazar Denizi'nin batısında yaşayan Kazaklar, Tatarlar, Çerkesler, Kumuklar, Lezgiler, Kaytaklar, Avarlar, Osetler, Ermeniler, Yahudiler ve Araplar ile bölgede bulunan Şirvan Hanlığı ve Kahetya sakinleri hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler zikredilen millet ve ülkelerin coğrafi konumları, idari yapıları, dilleri, inançları, idarecileri, iktisadi uğraşları ve mevcut siyasi durumlarıyla alakalıdır.

2. İ. G. Gerber'in Eserine Göre Hazar Denizi'nin Batısında Bulunan Milletler ve Ülkeler

2.1. Kazaklar

Kazaklar Greben Kazakları, Terek Kazakları ve Stravpol Halkı olmak üzere üç gruptan oluşmaktadırlar. İlk grubu teşkil eden Greben Kazaklarının kökenleri Don Kazaklarına dayanmaktadır. Ten Nehri ile Kalitvoy arasında yaşayan Don Kazaklarından yaklaşık 300 kişi 1582'de Andrey önderliğinde buldukları mahalli terk ederek Kafkas Dağları'nın kuzeyine gelmişlerdir.¹⁴ Bunlar Terek Nehri'nin güneyi ile Kafkas Dağları'nın kuzeyi arasında kalan sahaya yerleşmişlerdir. Kendilerine ait müstahkem 4-5 kasabaları bulunmaktadır. Rusça konuşurlar ve Hıristiyandırlar. Ataman unvanlı bir lider tarafından idare olunurlar. Kutsal Haç Kalesi'nin inşası sırasında Astrahan valisinin, kalenin inşası tamamlanınca da kale komutanının idaresi altına girmişlerdir. Tarım ve hayvancılıkla uğraşmalarına rağmen esas meslekleri askerliktir. Bütün gelirleri askerî hizmetleri karşılığında aldıkları maaşlarıdır. Greben Kazakları komşuları olan Tatarlar, Çeçenler ve bilhassa Endirey'de yaşayan Kumuklar'ın saldırılarına maruz kalırken Kutsal Haç Kalesi'nin inşası ile bu saldırılardan kurtulmuşlardır.¹⁵

¹³ İ.G. Gerber, "Opisanie Stran i Narodav Vdol Zapadnogo Berega Kaspiyskogo Morya 1728 g.", *İstoriya Geografiya i Etnografiya Dagestana XVIII-XIX vv.*, Red. M.O. Kosvena i H.M. Haşalva, İzdatelstvo Vostočnoy Literaturi, Moskva 1958, s. 60, 119.

¹⁴ V. Rudakov, "Grebentsi", *Entsiklopedičeskiy Slovar*, İzdateli F.A. Brokgauz i İ.A. Efron, T. IX-A, (1893), s. 585.

¹⁵ Gerber, *age*, s. 60-61.

Terek Kazakları Terek Kalesi *slobadasında*¹⁶ yaşamaktadırlar. Greben Kazakları gibi Rusça konuşurlar ve Hıristiyandırlar. Tek uğraşları askerliktir. Gelirleri de askerlik hizmeti karşılığında aldıkları maaştır. Greben Kazaklarından en önemli farkları etnik kökenleridir. Terek Kazakları Terek Kalesi'nin inşası sırasında Ten Kazaklarından Terek'e gelenlerle Hıristiyanlığı benimseyen Tatarların kaynaşması sonucu ortaya çıkmışlardır. Kutsal Haç Kalesi'nin inşası sırasında gemilerin seyrüseferi için Sulak Nehri'nin seviyesi yükseltince Terek Nehri'nin su seviyesi de değişmiş ve Terek Kazaklarının köyleri sular altında kalmıştır. Bu yüzden Terek Kazakları Kutsal Haç Kalesi'nin etrafında kendileri için inşa edilen müstahkem köylere yerleşmişlerdir.¹⁷

Üçüncü grubu teşkil eden Stravpol Halkı, bir zamanlar Nogayların sürülerini otlattığı Terek Nehri'nden Sulak Nehri'ne kadar uzanan sahaya iskân olunmuş Don Kazaklarıdır. Gerber'in Don Kazaklarını Stravpol Halkı adıyla zikretmesinin yegane sebebi Rusların bölgedeki egemenliğine meşruluk kazandırma çabası olarak görülebilir. Gerber, bu meşruluğu bölgenin tarihine ilişkin vermiş olduğu şu bilgilerle sağlamaya çalışmıştır:¹⁸

"...Bu boş ülke, Stravpol adı altında uzun bir süredir Rus toprağıdır. Eski zamanlarda Yunanlılar buraya egemendiler ve (Stravpol'a) benzer isimle bir şehirleri bulunuyordu. İslamiyet'in yayılmasıyla Yunanlıların buradaki egemenlikleri sona erdi ve şehir yok olup gitti. Yunanlıların Stavpolis, yani Haç Şehri olarak isimlendirdikleri şehrin bulunduğu bölgede (şimdi) Kutsal Haç Kalesi bulunuyor..."

IV. İvan'ın 1547'de çar unvanı ile taç giymesinden sonra Rus çarlarının kendilerini Bizans'ın, dolayısıyla da Yunanlıların mirasçısı olarak görmeleri dikkate alındığında¹⁹ Gerber'in *Stavpolis* –ki böyle bir

¹⁶ Slobada müstahkem bir yerleşim yerinin etrafında bulunan iskân sahası için kullanılan bir terimdir. Bu sahada yaşayanlar sıradan halkın devlet için yerine getirmek zorunda oldukları görevlerden muaf tutulmuş özgür insanlardır ("*Sloboda*", *Entsiklopedičeskiy Slovar*, İzdateli F.A. Brokgauz i İ.A. Efron, T. XXX, (1900), s. 373).

¹⁷ Gerber, *age*, s. 61.

¹⁸ Gerber, *age*, s. 63-64.

¹⁹ Akdes Nimet Kurat, *Başlangıçtan 1917'ye Kadar Rusya Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 139-141.

kentin mevcudiyetini doğrulayan herhangi bir kayda rastlanmamıştır- ile Kutsal Haç Kalesi arasında bağlantı kurması ve bölgeyi *Stravpol* olarak isimlendirmesi şaşırtıcı değildir.

Don Kazakları Rusça konuşan Hıristiyan bir topluluktur. Kutsal Haç Kalesi'ndeki komutanın idaresi altında yaşarlar. Yapmış oldukları askeri hizmetler karşılığında aldıkları maaş en önemli gelir kaynağıdır. Bunun dışında az da olsa Kutsal Haç Kalesi'ne gelen Rus, Ermeni, Çeçen ve Tatarlarla ticaret yapmaktadırlar.²⁰

2.2. Tatarlar

Tatarlar, Terek Halkı ya da diğer adıyla Avul Halkı ve Nogaylar olmak üzere iki gruptan müteşekkildir. Terek Halkı, Terek Nehri yakınlarında yaşar. Çok azı köylerde oturur. Büyük bir kısmı ise "*kibitka*" denilen yurtlarda konargöçer bir hayat sürer. Nogay Türkçesini konuşur ve Müslümandır. Terek Kalesi'nin inşa edilmesiyle birlikte Terek Kalesi'ndeki komutanın idaresi altına girmişlerdir. Kutsal Haç Kalesi inşa edilince de bu kaledeki komutanın idaresine bırakılmışlardır. İktisadi uğraşları balıkçılık ve hayvancılıktır. Rusya'ya herhangi bir vergi ödemezler, ancak gerekli görüldüğünde askeri yardımda bulunmak zorundadırlar. Müreffeh bir yaşantıları yoktur. Terek Nehri'nin seviyesinde meydana gelen değişiklik yaşantılarını daha zorlu bir hâle getirmiş, nihayet Ruslar tarafından Kutsal Haç Kalesi civarına nakledilmişlerdir.²¹

Nogaylar ise Sulak ile Aksay nehirleri arasında yaşamaktadırlar. Rusların egemenliği altına girdikleri 1722 tarihinden önce bir kısmı şamhala²², bir kısmı da Aksay beyine bağlı olan Nogaylar boynuzlu sığır, at, iki hörgüçlü deve ve az sayıda da koyun beslemektedirler. İktisadi uğraşlarından dolayı sürekli göç hâlindeyler. Bu hayat tarzına uygun olarak yurtlarda yaşamaktadırlar. Şamhala bağlı olan Nogaylar şamhalın 1725'te Rusya'ya karşı başlattığı isyana destek vermişler,

²⁰ Gerber, *age*, s. 63.

²¹ Gerber, *age*, s. 61-62.

²² Şamhal, Kumukların Tarku merkezli kurmuş oldukları devletin idarecilerine verilen unvandır.

isyan bastırılınca da Rusya tarafından yaşadıkları sahadan sürülmüşlerdir.²³

2.3. Çerkesler

Gerber'in çalışmasına göre Çerkesler üç ana gruptan oluşmaktadır. Birinci grup Terek Çerkesleri adıyla bilinir. Bunlar Terek Kalesi civarında yaşarken Terek Nehri'nin yükselmesiyle Kutsal Haç Kalesi yakınlarında kendileri için inşa edilmiş müstahkem bir kasabaya iskân olunmuş 200-300 aileden ibarettir. Terek Çerkesleri Çerkesçe konuşur. Hıristiyanlığı benimseyen küçük bir topluluk dışında Terek Çerkesleri'nin hepsi Müslümandır. Başlarında Rusya tarafından 1717'de Hive'ye gönderilen Prens Aleksandr Bekoviç-Çerkasski'nin²⁴ kardeşi Elmurza bulunmaktadır. Terek Çerkesleri hayvancılık ve ticaretle uğraşır. Tatar akınlarına karşı Rus sınırlarını korurlar. Bu askeri hizmetlerine karşılık Rusya'ya vergi ödemezler.²⁵

İkinci grubu Aşağı Kabardey, üçüncü grubu ise Yukarı Kabardey Çerkesleri oluşturmaktadır. Aşağı Kabardey Çerkesleri Çerkes Dağları'nın eteklerinden Terek ve Sunj nehirlerine kadar uzanan ovalarda yaşarlar. Başlarında Kazıbiy bulunur. Yukarı Kabardey Çerkesleri ise Avarlar, Osetler, Gürcüler ve Kuban Tatarları arasında kalan dağlık alanda yaşarlar. Yukarı Kabardey Çerkesleri İslam Bey tarafından idare olunmaktadır. Terek Nehri, bu iki grup arasında doğal bir sınır oluşturur. Coğrafyaları ve idarecileri dışında iki grup arasında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Her iki Çerkes grubu da geçmişte Hıristiyanlığı benimsemiş, ancak İslamiyetin bölgede yayılmaya başlamasıyla küçük bir azınlık dışında hepsi Müslüman olmuştur. Bununla birlikte onlar arasında eski Çerkes inancına ait bazı uygulamaların devam ettiği görülmektedir. Kabardeyler çamur, saz ve dallardan yapılmış evlerde yaşar ve hayvancılıkla uğraşırlar. Yetiştirdikleri hayvanlar arasında eşkin atlar²⁶ Kırım Hanlığı'nda büyük

²³ Gerber, *age*, s. 64-65.

²⁴ Çerkasskilerin Rusya'nın hizmetine girişi ve faaliyetleri hakkında bkz. Paul Bushkovitch, "Çerkasski Prensleri veya Çerkes Mirzaları", Çev. Ömer Aytek Kurlmel, *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/2, (2016), s. 1-32.

²⁵ Gerber, *age*, s. 65.

²⁶ Eşkin, atın hızlı yürüyüş şekillerinden birisidir. Bu yürüyüş, atı çabuk yorduğundan at bu yürüyüşle uzun mesafeleri kat edemez. (Orhan Yılmaz-Mehmet Ertuğrul, "Atlarda

bir rağbet görür. Bunun dışında binicilikte kullanılan çeşitli eşyaların yapımında da maharetlidirler. Kabardey kızları kumaşlara altın ve gümüş işlemeyi ve ipekli kumaşları dikmeyi küçük yaşlarda öğrenmeye başlarlar. Bu özelliklerinden dolayı köle olarak satılan Kabardey kızları İran’da ve Osmanlı Devleti’nde büyük bir ilgi görürler.²⁷

Kırım Hanlığı’nın hâkimiyeti altında yaşayan Kabardeyler, tabiliğin bir göstergesi olarak Kırım hanına her yıl cins atlar, çeşitli silahlar ve köleler göndermektedirler.²⁸ Ancak, Kaplan Giray hanlık tahtına geçtiğinde Kabardeylerden gönderilen hediyelerin arttırılmasını istemiş, Kabardeyler de talep edilenleri karşılayamayınca buldukları yerleri terk edip dağlara çekilmişlerdir. Bu hadise Kırım hanı Kaplan Giray tarafından bir isyan hareketi olarak algılanmıştır. Kaplan Giray, Kabardeyleri cezalandırmak için üzerlerine büyük bir kuvvet sevk etmiştir.²⁹ Gerber, Kabardeylerin, 30.000 kişiden müteşekkil Kırım ordusunu yenilgiye uğrattıktan sonra bağımsızlıklarını kazandıklarını ifade etmektedir. Buna ilaveten Kabardeylerin her zaman Rusya taraftarı olduklarını ve Rus çarlarının Kabardeyler arasında büyük bir saygı gördüklerini belirtmektedir. Öte yandan Kabardeylerin Kırım Hanlığı’nın etkisiyle Tatar ve Türk dillerini kullandıklarını ve yazışmalarını da Arap alfabesiyle yaptıklarını anlatarak Kırım Hanlığı’nın Kabardeyler üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır.³⁰

2.4. Kumuklar

Kumuklar Terek Nehri, Derbend kazası, Kafkas Dağları ve Hazar Denizi arasında uzanan sahada yaşarlar.³¹ Kumuklar XVI. yüzyılın ortalarında Tarku merkezli Tarku Şamhallığı’nı kurmuşlardır. Fakat aynı yüzyılın sonlarında şamhallık birkaç farklı beyliğe ayrılmış, bununla

---

Yürüyüş Çeşitleri ve Kusurları”, *Akademik Ziraat Dergisi*, 2(1), (2013), s. 44, 45.) Bu bağlamda eşkin atların daha çok törenlerde kullanıldığı düşünülebilir.

²⁷ Gerber, *age*, s. 67-68.

²⁸ Gerber, *age*, s. 67-68.

²⁹ İsmail Bülbül, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kuban Boyunda Siyaset, Etnik Yapı ve İktisat” *Vakanüvis*, C. 2, Kafkasya Özel Sayısı, (2017), s. 77-78.

³⁰ Gerber, *age*, s. 67-68.

³¹ Mirza Bala, “Kumuklar”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 6, (1977), s. 986.

birlikte şamhal beyler üzerindeki nüfuzunu korumaya devam etmiştir.³² Bu siyasi yapı Gerber'in metninde de görülmektedir. Gerber Kumukları Endirey Kumukları, Tarku Kumukları, Buynak Kumukları, Ötemiş Kumukları ve Çoban (Şubgah) Şamhal'ın idaresi altında yaşayan Kumuklar olmak üzere 5 grupta ele almıştır. Gerber'in Tatar olarak addettiği Aksay da bir Kumuk beyliğidir.³³ Bu yüzden Aksay'ın Kumuklar bahsinde ele alınması uygun görülmüştür.

2.4.1. Endirey Kumukları

Endirey Kumukları, Sulak ve Aksay Nehirleri ile Kafkas Dağları'nın etekleri arasında kalan sahada yaşarlar. Merkezleri dağlar arasında ve etrafı sık ormanlarla çevrili Endirey kasabasıdır. Gerber, bu kasabanın Rusya'dan kaçarak bölgeye gelip yerleşen Tatarlaşmış Kazaklar tarafından inşa edildiğini, Endirey sakinlerinin Tatarca konuştuklarını ve başlarında bulunan Aydemir'in Rusya'nın hâkimiyeti altına girdiği 1722 tarihine kadar bağımsız bir idareci olduğunu belirtir.³⁴ Endirey sakinlerinin Kazaklarla alakası bulunmadığı gibi kasabanın kuruluşu da Hazar Kağanlığı döneminde gerçekleşmiştir.³⁵ Gerber'in Tatarca olarak nitelendirdiği dil, Kumuk Türkçesinin Kıpçak Türkçesi tesirinde gelişmiş olan lehçesidir.³⁶ Aydemir Bey'in bağımsız bir idareci olmasına gelince, XVI. yüzyılın sonlarında Tarku Şamhallığı'nın beyliklere ayrıldığından, ancak şamhalın yüksek otoritesinin beyler tarafından tanındığından az önce bahsedilmişti. Bu bağlamda Aydemir Bey'i bağımsız bir idareci olarak nitelendirmek mümkün görünmemektedir.

³² Mehmed Efendi, *Risâle-i Ahvâl-i Dağıstan ve Moskov ve Ahvâl-i Mülûk-ı Sâire*, Nuruosmaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, No. 3905, s. 4; Mirza Hasan Efendi, *Âsâr-i Dağıstan*, Çev. Musa Ramazan, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, İstanbul 2003, s. 41.

³³ M. Umahan, *Feodalniye Vladeniya Dagestana v XVIII-naçale XIX v i ih Vzaimosvyazni*, Nauk, Mahaçkala 2008, s. 22-23; K. M. Aliyev, *Şahalı Tarkovskie*, Respublikanskaya Gazetno-Jurnalnaya Tipografiya, Mahaçkala 2008, s. 81.

³⁴ Gerber, *age*, s. 69-70.

³⁵ A. İsmailov, "Tarihi Endirey", *Dagestanskije İstoriçeskie Soçineniya*, Red. A.R. Şihsaidov, T.M. Aytberov i G.M.R. Orazayev, İzdatelsckaya Firma 'Vostoçnaya Literatura', Moskva 1993, s. 209-210.

³⁶ Çetin Pekacar, "Kumuk Türkçesinde Fiil", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, C. 44, (1996), s. 221-222; Ufuk Tavkul, "Kumuk Türkleri: Tarihleri, Sosyal Yapıları ve Dilleri Üzerine Bir İnceleme", *Kırım Dergisi*, C. 13 (50), (2005), s. 29.

Endirey Kumukları, tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadırlar. Bunların dışında sık sık Greben ve Terek Kazakları üzerine akın düzenleyerek ganimet elde ederler. Bu akınlarda ele geçirdikleri at, sığır, köle ve çeşitli eşyaları Astrahan ile Şemahi arasındaki ticaret yolu üzerinde gidip gelen tüccarlara satarlar.³⁷ Evliya Çelebi'nin Endirey sakinlerinin çeşitli dilleri bildiklerini belirtmesi bu ticarî etkinliğin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.³⁸

2.4.2. Tarku Kumukları

Gerber, Tarku Kumuklarının Sulak Nehri, Hazar Denizi, Buynak Dağları ile Kaytak, Akuşa ve Oset toprakları arasında kalan sahada yaşadıklarını belirtmektedir. Merkezleri olan Tarku, Hazar Denizi kıyısında yer alır ve idarecileri olan “şamhal” burada oturur. Şamhal sadece Tarku Kumukları üzerinde değil, aynı zamanda bütün Dağıstan üzerinde de otoriteye sahiptir. Tarku Şamhalı Adil Giray, Rus orduları 1722’de Dağıstan’a girdiğinde bütün mülkî haklarının tanınması koşuluyla I. Petro’nun yüksek otoritesini kabul etmiş ancak Rusların Dağıstan topraklarında kaleler inşa etmeye başlaması üzerine 1725’te Rusya’ya karşı ayaklanmıştır. İsyan 1726’da Adil Giray’ın yakalanmasıyla sona ermiş ve Ruslar Tarku’yu tahrip ettikleri gibi şamhallığı da lağvetmişlerdir. Şamhallık topraklarındaki kasabaların idaresi ise şamhal hanedanından gelen kişilere bırakılmıştır.³⁹

Gerber, Tarku Kumuklarının Türkçe-Tatarca karışımı bir dil konuştuklarını belirtir ki bu dil Kumuk Türkçesinin Kıpçak ve Oğuz Türkçelerinin karışımıyla ortaya çıkmış olan lehçesidir. Bu lehçe, Gilan’a kadar uzanan sahada yaşayanlar tarafından da kullanılmaktadır.⁴⁰

Tarku Kumukları tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadırlar. Yetiştirdikleri üzüm oldukça kalitelidir. Üzüm dışında diğer meyvelerin ziraatını da yaparlar. Buna ilaveten kağıt yapımında kullanılan pamuğun ekimi de söz konusudur. Tarku’da Rusya ve İran ile ticaret yapan birkaç aile bulunmaktadır. Dağlık bölgelerde yaşayanlar

³⁷ Gerber, *age*, s. 69-70.

³⁸ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Cilt 7, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Dağlı ve Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 303.

³⁹ Gerber, *age*, s. 71-72.

⁴⁰ Gerber, *age*, s. 71.

Gürcüler, Ermeniler ve Çerkesler üzerine akın tertip edip elde ettikleri ganimeti Kırım ve Kuban Tatarlarına satarlar. Tarku Kumukları tarım, hayvancılık ve yağmadan elde ettikleri gelirlerden şamhala vergi öderler. Şamhalın bu vergiler dışında her yıl İran'dan gönderilen yıllık 4.000 tümenlik⁴¹ bir geliri vardır. Şamhal Rusya'nın hâkimiyetine girdikten sonra Rus yönetimi şamhala İran'dan gönderilen para mukabilinde hediyeler vermiştir.⁴² Bu noktada Rusya'nın Dağıstan'daki hakimiyetini yerleştirme adına mevcut gelenekleri sürdürmeye yönelik bir politika takip ettiği söylenebilir.

2.4.3. Buynak Kumukları

Buynak Kumukları Hazar Denizi, Buynak Dağları ve Ötemiş kasabası arasında kalan sahada yaşarlar. Konuştukları lehçe Tarku Kumuklarının lehçesiyle aynıdır. İdare merkezleri Buynak kasabasıdır. Burası aynı zamanda şamhalın ara sıra ikamet ettiği bir yerdir. Başlarında Mehemed isimli bir beyleri bulunmaktadır. 1722'ye kadar şamhala tabi olan Mehemed Bey, bu tarihten sonra Rusya'nın hâkimiyetini kabul etmiş ve Kutsal Haç Kalesi'ndeki komutanın emri altına girmiştir.⁴³ Mehemed Bey metbu-tabii ilişkisi çerçevesinde oğlunu rehin olarak Ruslara göndermiş, buna karşılık kendisine yıllık 100 ruble maaş bağlanmıştır.⁴⁴

2.4.4. Ötemiş Kumukları

Ötemiş Kumukları Kaytak ve Buynak toprakları ile Hazar Denizi ve dağlar arasında kalan alanda yaşamaktadırlar. Tarku Kumuklarının konuştukları lehçeyi kullanırlar. Başlarında Sultan Mahmud Ötemiş bulunur. Şamhala bağlı olan Sultan Mahmud Ötemiş, Adil Giray'ın 1725'teki isyanını desteklemiş ancak Adil Giray yenilince Ruslara itaat etmek zorunda kalmış ve itaatinin bir göstergesi olarak oğlunu Derbend'de bulunan Rus komutanına rehin olarak göndermiştir.

⁴¹ Tümen, İran coğrafyasında İlhanlılar döneminde para hesabı için kullanılmaya başlanan, Akkoyunlular döneminde ise para birimini ifade etmede kullanılan bir ekonomik terimdir (Osman Gazi Özgüdenli, "Tümen", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41, (2012), s. 462).

⁴² Gerber, *age*, s. 71-72.

⁴³ Gerber, *age*, s. 73-74.

⁴⁴ P.G. Butkova, *Materialı dlya Novoy İstorii Kavkaza s 1722 po 1803 god*, Çast Pervaya, Sanktpetersburg 1869, s. 129.

Ötemiş Kumukları tarım ve hayvancılıkla uğraşırlar. Elde ettikleri kazancın bir miktarını da vergi olarak Sultan Mahmud Ötemiş'e verirler.⁴⁵

2.4.5. Çoban (Şubgah) Şamhal'ın İdaresindeki Kumuklar

Gerber'in eserinde Çoban Şamhal "*Şubgah Şamhal*" şeklinde geçmektedir. Gerber'e göre şubgah "*ağzı bozuk, aptal adam, çoban*" anlamlarına gelmektedir ve Çoban Şamhal, Dağıstan'ın idarecisi olma şansına sahipken kendisine tahsis edilmiş küçük bir arazinin gelirleriyle hayatını sürdürmeyi kabul etmiştir.⁴⁶ Çoban Şamhal, şamhallık tahtında hak iddiasında bulunarak Adil Giray'a karşı mücadeleye girişmiş, bu bağlamda Terek Kalesi'ndeki Rus komutanından askeri yardım almıştır.⁴⁷ Ancak Adil Giray Dağıstan'daki diğer beylerin desteğini aldığı gibi Rusları da kendi tarafına çekmeyi başarmıştır. Bunun üzerine Çoban Şamhal, kendisine küçük bir bölgenin verilmesi karşılığında şamhallık iddiasından vazgeçmiştir. Bu bölge Sulak ve Aksay nehirleri arasında kalan birkaç köyden ibarettir.⁴⁸

2.4.6. Aksay Kumukları

Aksay Kumukları Aksay Nehri civarındaki birkaç köyden müteşekkildirler. Konuştıkları dil Kıpçak Türkçesinin tesirinde gelişmiş olan bir Kumuk lehçesidir. Başlıca ekonomik uğraşları tarım ve hayvancılıktır. Bunun dışında kılıç ve yay imal ederler. Başlarındaki idareci Sultan Mahmud Aksay'dır. Aksay kasabasında oturan Sultan Mahmud Aksay, Terek Kalesi'nin inşasından sonra Rusya ile ilişkilerini dostluk üzerine yürütmüş, 1722'de de vergi muafiyeti karşılığında gerektiğinde askeri yardımda bulunmak koşuluyla Rusya'nın himayesi altına girmiştir. Sultan Mahmud Aksay Dağıstan'ın önemli simalarından birisidir. Onun, "*Kırım Şamhal*" unvanına sahip olması bunun bir delili olarak kabul edilebilir.⁴⁹ Bu unvanı taşıyanlar Dağıstan'ın en önemli siyasi otoritelerinden birisi olan şamhalın veliahtı olarak

⁴⁵ Gerber, *age*, s. 74-75.

⁴⁶ Gerber, *age*, s. 73.

⁴⁷ İsmail Bülbül, *Başlangıcından Rus Hakimiyetine Kadar Kumuk Türkleri ve Tarku Şamhallığı*, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya 2011, s. 81-82.

⁴⁸ Gerber, *age*, s. 73.

⁴⁹ Gerber, *age*, s. 62.

nitelendirilmektedirler.⁵⁰ Sultan Mahmud Aksay, Kırım Şamhal olmasına rağmen şamhalın ölümünden sonra tahtı İran'ın desteğini alan Adil Giray elde etmiş, bu yüzden Sultan Mahmud Aksay, şamhalın 1725'te Rusya'ya karşı başlattığı isyanı desteklemediği gibi şamhalın faaliyetleri hakkında da Kutsal Haç Kalesi komutanına bilgi vermiştir. O, Adil Giray'ın Ruslar tarafından ortadan kaldırılacağını, bu suretle şamhallığı elde edebileceğini düşünmüştür. Ruslar gerçekten de 1726'da Adil Giray'ı ele geçirmişlerdir. Ancak kendileri için ciddi bir tehlike olarak addettikleri şamhallığı lağvetmişlerdir. Bu gelişme Sultan Mahmud Aksay'ın şamhallığı elde etme ümidini boşa çıkarmıştır.⁵¹

2.5. Çeçenler

Gerber Çeçenleri Kumuk topluluğu olarak kabul etmiş ve Çeçenlerin konuştuğu dilin de Tatarca olduğunu ifade etmiştir.⁵² Çeçenler'in kendilerine özgü bir dil olan Çeçence konuştuğu ve Dağıstan'ın otoktan halklarından birisi olduğu tartışmasız bir gerçektir.⁵³ Gerber'i bu konuda yanılgıya düşüren en önemli sebeplerden birisi Çeçenlerin 1757 tarihine kadar şamhal hanedanından gelen kişilerce idare edilmesidir. Nitekim 1728'de Çeçenlerin başında bulunan Kazbulat (Haspolat) da şamhal hanedanına mensuptur.⁵⁴ Her Çeçen köyünün bu şamhal hanedanından gelen beye bağlı Çeçen kökenli birer idarecisi bulunmaktadır. Şamhalın 1722'de I. Petro'nun yüksek hâkimiyetini tanınmasıyla birlikte Çeçenler de Rusya'nın himayesi altına girmişlerdir.⁵⁵

Çeçenler Endirey'den Terek Nehri'ne kadar uzanan sahada ve Kafkas Dağları'nın eteklerinde yaşarlar. Tarım ve hayvancılık temel ekonomik uğraşlarıdır. Hayvancılıktan elde ettikleri gelirlerden şamhala vergi öderler. Bunun dışında anlaşmazlık hâlinde oldukları Greben ve Terek Kazakları üzerine düzenledikleri akınlardan da gelir elde

⁵⁰ A. Bakıxanov, *Gülüstani-İram*, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, Bakı 1951, s. 77.

⁵¹ Gerber, *age*, s. 62-63.

⁵² Gerber, *age*, s. 70.

⁵³ Jamuhanov Culeyman Sultanoviç, "Çeçenistan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 8, (1993), s. 245.

⁵⁴ Butkova, *age*, s. 259.

⁵⁵ Gerber, *age*, s. 70.

etmektedirler. Fakat bu akınlar Terek komutanının Rusya'nın iç bölgelerinden gönderilen birkaç bin Don Kazağı ile birlikte 1718'de Çeçenleri yenilgiye uğratmasıyla sona ermiştir.⁵⁶

2.6. Lezgiler

Lezgiler, Dağıstan'ın güneydoğusu ile Azerbaycan'ın kuzeydoğusunda yaşayan kalabalık bir topluluktur.⁵⁷ Rutul, Agul, Tabasaran, Kaytak, Ahtı gibi alt gruplara ayrılmaktadırlar.⁵⁸ Bununla birlikte Gerber'in eserinde Lezgi dilini konuşanlar Aşağı Dağıstan bölgesi ile sınırlı kalmış; Kubaçiler, Kaytaklar, Tabasaranlar gibi topluluklar Lezgilerle ilişkilendirilmemiş ve onlar ayrı birer topluluk olarak zikredilmiştir. Gerber'in bu Lezgi alt gruplarını ayrı birer topluluk olarak değerlendirmesi her bir grubun *"etnik açıdan farklı özellikler sergilemesinden"* ileri gelmiş olabilir.⁵⁹ Lezgi olarak bilinen ancak Gerber'in Lezgilerle ilişkilendirmediği Lezgi grupları Kubaçiler, Kaytaklar, Akuşalılar, Tabasaranlılar, Kurgiler, Şakiler ve Carlılardır.

2.6.1. Aşağı Dağıstan Lezgileri

Aşağı Dağıstan olarak isimlendirilen bölgede Lezgiler Altıpara, Rutul, Ahtı, Miskinci, Dokuzpara ve Hanaluk kazaları ile Buduh, Kriz, Cak, Alık ve Kaput kasabalarında yaşamaktadırlar. Aşağı Dağıstan'ın dağlık arazisi Lezgilerin siyasi yapılarının şekillenmesinde etkili olmuştur. Dağlar arasındaki derin vadilerde kurulmuş olan köy ve kasabalar birbirlerine ulaşımın güçlüğüyle gerçekleştirilebildiği dar ve tehlikeli yollarla bağlanmışlardır. Bu durum her köy ve kasabanın müstakil olarak idare edilmesine neden olmuş ve Lezgilerin merkezîyetçi bir siyasi yapı oluşturmalarına imkan vermemiştir. Öte yandan bu gelişmemiş ulaşım sistemi Lezgileri dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı korumuştur.⁶⁰

⁵⁶ Gerber, *age*, s. 70.

⁵⁷ Davut Dursun, "Lezgiler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 27, (2003), s. 169.

⁵⁸ Aşegül Kuş, *Batılı Seyyah ve Araştırmacıların Gözüyle 19. Yüzyılda Kafkasya*, Serander Yayınevi, Trabzon 2019, s. 88; Dursun, *agm*, s. 170; Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 20.

⁵⁹ Kuş, *age*, s. 88.

⁶⁰ Gerber, *age*, s. 77-83.

Aşağı Dağıstan Lezgilerinin iktisadi uğraşlarını belirleyen temel unsur da yine coğrafya olmuştur. Lezgiler, vadilerdeki kısıtlı tarım arazileri dışında tarımsal faaliyetlerini sürdürebilecekleri topraklara sahip değillerdir. Bu yüzden Lezgiler ihtiyaç duydukları tarımsal ürünleri Aşağı Dağıstan'a komşu olan bölgelerden tedarik etme yoluna gitmişlerdir. Tarımda görülen hususiyetler hayvancılık için de geçerlidir. Lezgiler hayvanlarını besleyebilecek çayırlara sahip olmadıklarından sürülerini otlatmak için Aşağı Dağıstan'a komşu olan bölgelere götürmektedirler. Tarım ve hayvancılık konusundaki yetersizlik Lezgilerin “*yağma ekonomisi*” olarak nitelendirilen bir başka iktisadi uğraşa yönelmelerine yol açmıştır. Gerber'in iyi silahlanmış ve savaşmaktan korkmayan cesur insanlar olarak nitelendirdiği Lezgiler, sık sık Hıristiyan Gürcüler üzerine akınlar düzenleyerek bu akınlardan ganimet elde etmektedirler.⁶¹ Gündelik hayatta ihtiyaç duydukları besin maddelerini ya da çeşitli materyalleri yağmadan elde ettikleri bu ganimetle tedarik ederler. Yağmanın Lezgi ekonomisindeki hayati önemini Hollandalı Albay Bernard Rottiers 1829'da yayımlanan seyahatnamesinde “*Lezgiler sadece yağmayla yaşarlardı.*” ifadesiyle ortaya koymaktadır.⁶²

Lezgiler kendilerine özgü bir dil olan Lezgiceyi konuşurlar. Fakat onlar aynı zamanda Türkçe de bilmektedirler. Özellikle Buduh, Alık ve Kaput köylerinde Türkçe yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu hususiyet Türklerin Lezgiler üzerindeki etkisini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.⁶³

2.6.2. Kubaçiler

Kubaçiler, Kaytaklar ve Karakaytaklara komşu olan bir topluluktur. İdare merkezleri yüksek dağlar arasında bulunan Kubaçi kasabasıdır. Bu kasabaya sadece Karakaytak topraklarından ulaşan bir yol mevcuttur. Bu yol da oldukça dardır. Kubaçiler kendilerine özgü bir dil konuşurlar ve her yıl kendi aralarından seçtikleri 12 kişiden oluşan bir heyet tarafından idare olunurlar. Şamhala ya da usumiye⁶⁴ tabi

⁶¹ Gerber, *age*, s. 77, 81.

⁶² Albay Bernard Rottiers'ten naklen A. Grigoriantz, *Kafkasya Halkları*, Yeni Binyıl, İstanbul 1999, s. 188.

⁶³ Gerber, *age*, s. 80.

⁶⁴ Kaytak idarecilerine verilen unvandır.

olmamakla beraber 1725'te usumiyle birlikte Rusya'nın himayesi altına girmişlerdir.⁶⁵

Gerber, Kubaçilerin kendilerini Fransızlarla akraba saydıklarını ifade etmektedir.⁶⁶ Kubaçilerin kökenini Fransızlara dayandırmaya çalışan başkaları da bulunmaktadır. Bu iddiayı savunanların gayesi Kubaçilerin el sanatlarında erişmiş oldukları yüksek seviyeyi Avrupalılara mal etmektir.⁶⁷ *"Kubaçiler ekini bir sanatçı gibi biçerler."* Kafkas atasözü Kubaçilerin sanatçı yönünü ortaya koyması açısından önemlidir. Kubaçiler gerçekten de kuyumculukta ve her birisi birer sanat eseri olarak kabul edilen miğfer, zırh, kılıç ve kama imalatında ün yapmışlardır.⁶⁸ Bu bağlamda metal işçiliği Kubaçilerde oldukça ileri bir seviyededir ve onların ekonomilerinin de temelini oluşturmaktadır. Dağlardan çıkardıkları gümüş, bakır ve demirin işlenmesinde ustalaşmış olan Kubaçilerin üretmiş oldukları zırh, kılıç ve çeşitli silahlar İran'da ve Osmanlı Devleti'nde büyük bir rağbet görmüştür. Metal işçiliğindeki şöhretleri onların zenginleşmesine imkân vermiştir. Bu zenginlik Dağıstan'da kendilerini maddi açıdan güçlendirmek isteyen idarecilerin Kubaçiler ile dostça ilişkiler kurmasına ya da Kubaçi'yi ele geçirmek için planlar yapmasına yol açmıştır. Kubaçiler, metal işçiliği dışında tarım ve hayvancılıkla da uğraşmaktadırlar. Ancak ekilebilir arazileri sınırlı olduğundan tarımsal üretimde kendilerine yeter durumda değillerdir. Bu yüzden ihtiyaç duydukları tahılı başka bölgelerden tedarik ederler.⁶⁹

2.6.3 Kaytaklar

Kaytaklar, Kaytaklar ve Karakaytaklar olmak üzere iki gruptan oluşmaktadırlar. Aralarındaki temel farklılıklardan birisi yaşadıkları coğrafyadan kaynaklanan iktisadi durumlarıdır. Hazar Denizi, Darbah Nehri, Şirvan ve Karakaytak toprakları arasındaki verimli ovalarda yaşayan Kaytaklar tarım ve hayvancılıkla uğraşırlar. Ayrıca üzüm bağları ve meyve bahçeleri vardır. Bahçelerini sulayan nehirler üzerinde değirmenler inşa etmişlerdir. Buna ilaveten Osetler ve Akuşalılar her yıl kış aylarında koyun sürülerini otlak ücreti ödemek koşuluyla Kaytak

⁶⁵ Gerber, *age*, s. 75.

⁶⁶ Gerber, *age*, s. 76.

⁶⁷ Mirza Hasan Efendi, *age*, s. 19.

⁶⁸ Grigorianz, *age*, s. 195.

⁶⁹ Gerber, *age*, s. 75-76.

topraklarında otlatırlar. Kaytak topraklarına getirilen koyun sayısının 100.000'den fazla olduğu göz önüne alındığında ödenen otlak ücretinin Kaytaklar için önemli bir gelir teşkil ettiği düşünülebilir. Kubaçiler, Tabasaranlılar, Kumuklar ve Kaytaklar arasında kalan dağlık bölgelerde yaşayan Karakaytaklar ise tarım ve hayvancılıkla uğraşmakla beraber, arazileri ve çayırları Kaytakları kadar verimli değildir. Bu yüzden ekonomik durumlarının Kaytakları kadar iyi olduğu söylenemez. Bu sahada yaşayanların “kara” sıfatıyla anılması da bundan ileri gelmiştir.⁷⁰ Kara kelimesinin Türk kültüründe taşıdığı anlamlar ve kelimenin Türkçe oluşundan hareketle bu unvanın Kaytaklara Türkler tarafından verildiği rahatlıkla söylenebilir.⁷¹

Kaytakların idare merkezi Başlı, Karakaytakları Kalakureyş'dir. Kaytakların başında Ahmet Han isimli “usumi” unvanını taşıyan bir idareci bulunmaktadır. Karakaytaklar ise her yıl yeniden seçilen ve birkaç kişiden oluşan bir heyet tarafından idare olunmaktadır. Bununla birlikte Karakaytaklar, Kubaçiler, Akuşalılar ve bazı Osetlerle birlikte usumiye bağlıdır. Gerber, Ötemiş sultanı Mahmud'un da usumiye tabi olduğunu belirtmişse de esasında Ötemiş, Tarku şamhalının hükmü altındadır. Usumi Ahmed Han, şamhaldan sonra Dağıstan'ın en fazla saygı gören idaresidir. Bu saygı muhtemelen onun hünerli bir siyasetçi olmasından ileri gelmiştir. Nitekim O, şamhalı Rusya'ya karşı isyana teşvik etmiş, ancak ona yardım edip etmeme konusundaki kararını Osmanlı Devleti'nin ve Hacı Davud'un isyana bakış açısına göre vermiştir. Osmanlı Devleti'nden ya da Hacı Davud'dan şamhala yardım gelmeyince şamhalı desteklememiş ve 1725'te Rusya'nın himayesi altına girmiştir.⁷²

Kaytaklar ve Karakaytaklar kendilerine has bir dil olan Kaytak dilini konuşurlar. Gerber bu dilin Kumuk Türkçesine benzediğini ifade etmektedir.⁷³ Öte yandan XVIII. yüzyıl Osmanlı tarih yazarlarından Mehmed Efendi “*Ovada oturan halkın cümle şemhalin ovada olan halkı*

⁷⁰ Gerber, *age*, s. 83-85.

⁷¹ Hava Selçuk, *Selenge'den Tuna'ya Türk Kültür Tarihine Dair Notlar*, Kitaparası Yayınları, İstanbul 2019, s. 210-216.

⁷² Gerber, *age*, s. 83-85.

⁷³ Gerber, *age*, s. 83-84.

gibi Türkçe tekellüm iderler.” diyerek Kaytaklar arasında Türkçe'nin yaygın bir şekilde konuşulduğu gerçeğine işaret etmektedir.⁷⁴

2.6.4. Akuşalılar

Car Dağları arasında yaşayan Akuşalılar kendilerine özgü bir dil konuşurlar. Her Akuşa köyünün kendine ait bir idarecisi bulunur. 1725'te usumi Rusya'nın yüksek otoritesini kabul ettiğinde Akuşalılara Rusya'nın hâkimiyeti altına girmelerini önermiş, ancak Akuşalılar bu öneriyi reddetmişlerdir. Bununla birlikte Akuşalılar Rus ordusunun Akuşa topraklarına girmesinden endişelenerek Rusya'ya itaat bildirmişlerdir. Rus yönetimi Akuşalıların idaresini onların Rusya'nın yüksek hâkimiyetini tanımalarında önemli bir rol oynamış olan usumiye bırakmıştır. Akuşalılara gerektiğinde askeri yardımda bulunmak şartı dışında herhangi bir sorumluluk yüklenmemiştir. Akuşalılar ne kendi idarecilerine, ne usumiye, ne de Rusya'ya vergi öderler. Tek ekonomik uğraşları hayvancılıktır.⁷⁵

2.6.5. Tabasaranlılar

Tabasaranlılar Derbend kazası, Darbah Nehri, Kaytak ve Gazikumuk toprakları ile Agul Nehri arasında kalan sahada yaşarlar. Rustan Bek tarafından idare olunurlar. İdarecileri “*masum*” unvanıyla anılır. Masumluk irsîdir ve mevcut masum öldüğünde yerine masumun en büyük oğlu geçer. Masumun iktidarının meşrulaşması için hâkimiyetinin bütün Tabasaranlılar tarafından tanınması ve Derbend sultanının masumun iktidarını onaylaması gerekmektedir. Masum dışında “*kadı*” unvanlı bir idareci daha bulunmaktadır.⁷⁶ Kadı dağlık bölgelerde yaşayan Tabasaranlıları idare etmektedir.⁷⁷ Masum ve kadı Tabasaranlılar arasında büyük saygı görmekle birlikte bu idareciler Tabasaranlılar üzerinde mutlak bir otoriteye sahip değillerdir. Bu yüzden Gerber, Tabasaranlıları isyan etmeye meyilli bir topluluk olarak nitelendirip onların kontrol altında tutulması için üzerlerinde korku ve baskı oluşturulmasını önermektedir.⁷⁸ Gerber'i bu öneride bulunmaya

⁷⁴ Mehmed Efendi, *age*, s. 5.

⁷⁵ Gerber, *age*, s. 101-102.

⁷⁶ Gerber, *age*, s. 104.

⁷⁷ Mirza Hasan Efendi, *age*, s. 72.

⁷⁸ Gerber, *age*, s. 104.

iten esas sebep muhtemelen Tabasaranlıların savaşmakta mahir insanlar olmaları ve gerektiğinde 30-40 bin kişilik bir kuvvet çıkarabilmeleridir.⁷⁹

Daha önce Şah'ın Derbend'e atamış olduğu sultana bağlı olan Tabasaranlılar 1725'te Derbend'deki Rus komutanının idaresi altına girmişlerdir. Rusya'ya vergi ödememekle birlikte gerektiğinde askeri yardımda bulunmakla yükümlüdürler. Öte yandan Rusya'nın himayesine girdiklerinde Rus hükümeti tarafından masuma yıllık 200 ruble maaş bağlanmıştır. Bunun dışında masumun esas gelirini tarım ve hayvancılıkla uğraşan Tabasaranlıların ödedikleri vergiler oluşturmaktadır. Tabasaranlılar bu vergileri aynı zamanda kadiya da ödemektedirler.⁸⁰ Mehmed Efendi'ye göre bu vergiler üretilen buğday, arpa ve yağdan cüzi miktarda alınmaktadır.⁸¹

2.6.6. Kurgiler

Kurgiler, Samur Nehri yakınlarında bulunan 10-12 köyden ibarettir. Lezgice konuşmakla birlikte Türkçeyi de bilmektedirler. Her köyün kendi idarecisi bulunmaktadır. Ekonomileri yağmaya dayanmaktadır. Bu yüzden sık sık yakınlarında bulunan Muşkur, Kuba, Tabasaran ve Şabran'a akın düzenlerler. Toprakları 1727 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan sınır anlaşmasıyla Rusya'ya bırakılınca Rusya'ya itaat etmek ve yağma akınlarına son vermek zorunda kalmışlardır.⁸²

2.6.7. Şakiler

Şakiler, Şak Dağları arasında yaşarlar. Birbirine yakın birkaç köyden müteşekkildirler. Başlarındaki idareci Ali Sultan'dır.⁸³ İdare merkezleri İlisu denilen kasabadır. Bu kasaba Ali Sultan'a Car Lezgilerinin Şirvan'a olan saldırılarını engellemesi koşuluyla şah tarafından tevcih edilmiştir.⁸⁴ Şakilerin toprakları 1727'deki Osmanlı-Rus sınır anlaşmasıyla Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır. Ekilebilir arazileri az olduğundan temel uğraşları hayvancılık ve yağmadır. Tahıl ihtiyacını

⁷⁹ Mehmed Efendi, *age*, s. 10.

⁸⁰ Gerber, *age*, s. 104.

⁸¹ Mehmed Efendi, *age*, s. 10.

⁸² Gerber, *age*, s. 105-106.

⁸³ Gerber, *age*, s. 110.

⁸⁴ Mehmed Efendi, *age*, s. 12.

Şemahi'den sağlarlar. Bu durum Ali Sultan'ın Şemahi hanının nüfuzu altına girmesine yol açmıştır.⁸⁵

2.6.8. Carlılar

Carlılar Kahetya ve Kartli ile Osetler arasında kalan sahada yaşarlar. Çok sayıda köyleri mevcuttur. Başlarında bir idarecileri yoktur. Çözülmesi gereken sorunlar ortaya çıktığında köyün yaşlıları ve din adamları bir araya gelerek meseleyi halletmeye çalışırlar. Bölgeleri dağlık olmasına rağmen düz ve verimli arazileri bulunmaktadır. Bu yüzden tarım ve hayvancılık onlar için önemli bir uğraştır. Buna ilaveten bahçelere ve ipek atölyelerine sahiptirler. Ancak bütün bu ekonomik faaliyetler Carlıların yaşamlarını sürdürmeleri için yeterli değildir. Bu yüzden Carlılar dağlık bölgelerde yaşayan diğer milletler gibi yağmaya yönelmişlerdir. Bu bağlamda Carlılar özellikle Gürcistan üzerine sık sık akın tertip ederler. Osmanlı Devleti, hâkimiyeti altında bulunan Gürcüleri Carlı akınlarından korumak için Carlıların akın yolları üzerinde bulunan Tup-Kragan'da (Topkarağaç) 1727 yılında küçük bir kalenin inşasına girişmiş, ancak Carlıların saldırıları neticesinde kalenin inşası tamamlanamamıştır.⁸⁶ Carlıların Osmanlı Devleti ile olan mücadelesi Osmanlı Devleti'nin Kartli'den çekildiği 1732 yılına kadar sürmüştür.⁸⁷

2.7. Gazi Kumuklar

Gerber, Gazi Kumukları, Gazi Kumuklar ve Kumuk Halkı olmak üzere iki grupta ele almıştır. Gazi Kumuklar Karakaytak ve Tabasaran toprakları arasında yaşamaktadırlar. Coğrafyaları dağlık olmakla birlikte tarım ve hayvancılık için verimli arazilere sahiptirler. Surhay Han tarafından idare olunmaktadırlar. Surhay Han Gazi Kumuk topraklarında bulunan Hanak'ta otururken Hacı Davud'ın yerine Şemahi hani olunca Şemahi'ye yerleşmiştir. Gazi Kumuklar tarım ve hayvancılıkla uğraşmakta, elde ettikleri ürünlerden onda bir oranında Surhay Han'a vergi ödemektedirler. Bu vergiler Surhay Han için önemli bir gelir oluşturmaktadır. Ancak onun asıl gelir kaynağı savaşıardan

⁸⁵ Gerber, *age*, s. 110.

⁸⁶ Gerber, *age*, s. 110-111.

⁸⁷ Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Lezgilerle İlişkileri (1700-1723)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s. 75.

elde edilen ganimettir. Safevi Devleti'nin çöküş devrinde Şemahi ve çevresi için yapılan mücadeleler göz önüne alındığında Surhay Han'ın kazancının boyutu daha iyi anlaşılabilir.⁸⁸ Nitekim Gerber bu süreçte Gazi Kumuk halkının zengileştiğini ifade etmektedir.⁸⁹

Kumuk Halkı ise Lezgistan topraklarındaki Kumuk kazasında yaşamaktadır. Coğrafyaları Gazi Kumuklar'da olduğu gibi dağlıktır. Başlarında hiçbir siyasi otoritenin altında olmayan ve Kumuk kasabasında oturan Sutay Bey bulunmaktadır. Kumuk Halkının ekilebilir arazileri az olduğundan hayvancılıkla uğraşmaktadırlar. Savaşçı karakterlerine rağmen sessiz ve sakin bir hayat sürerler. Komşularıyla ilişkileri de dostluk üzerindedir.⁹⁰

2.8. Kuralılar

Kura, Samur Nehri yakınlarında bulunan 20 küçük köyden müteşekkildir. Her köyün kendi idarecisi bulunmakla beraber halk bu idarecilere tamamen itaat etmemektedir.⁹¹ "Âsâr-ı Dağıstan"ın müellifi Hasan Al Kadarî, Kuralıların Kuraca denilen bir dili konuştuklarından bahsetmektedir.⁹² Ancak Gerber Kuralıların Türkçe-Tatarca karışımı bir dil konuştuklarını ve Lezgi dilini de anlayabildiklerini belirtmektedir. Kuralıların en önemli gelir kaynağını Muşkur, Kuba, Tabasaran ve Şabran'a küçük gruplar hâlinde düzenledikleri akınlarda ele geçirdikleri ganimet oluşturmaktadır. 1727'deki Osmanlı-Rus sınır anlaşmasıyla toprakları Rusya'ya bırakılmış, Ruslar onlardan yağmadan vazgeçmelerini istemişlerdir. Kuralılar önce bu isteği kabul etmiş, ancak daha sonra zenginliklerinin yağmadan ileri geldiğini beyan ederek bu isteği reddetmişlerdir.⁹³

2.9. Kuba ve Gulahan Kazaları

Kuba ve Gulahan kazaları Lezgistan sınırları içerisinde yer alır. Kuba, Muşkur, Samur Nehri, Rustav, Altıpara ile Şah Dağları arasında bulunan

⁸⁸ Fatil Ünal, *XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkilerinde Neplüyev*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014, s. 36-37, 41-42, 76-77.

⁸⁹ Gerber, *age*, s. 102.

⁹⁰ Gerber, *age*, s. 106-107.

⁹¹ Gerber, *age*, s. 105.

⁹² Mirza Hasan Efendi, *age*, s. 14.

⁹³ Gerber, *age*, s. 105-106.

büyük bir kazadır. İdare merkezi Kuba hanının ikametgâhı olan Hudat kasabasıdır. Hanlık belirli bir aileye mahsustur ve han, şah tarafından atanmaktadır. Kuba hanı 1726'da Lezgiler tarafından öldürülünce hanın 9 yaşındaki oğlu Rusların desteğini alarak hanlığın başına geçmiş ve 1728'de de Rusların himayesine girmiştir. Kuba'da Türkçe-Tatarca karışımı bir dil konuşulur. Kuba sakinleri Lezgiceyi de anlamaktadır. Tarım ve hayvancılık en önemli ekonomik uğraşlarıdır. Buna ilaveten 1720'deki karışıklığa kadar ipekçilik Kuba'da ki önemli ekonomik uğraşlar arasında yer almıştır. Dağıstan'ın dağlık bölgelerinde yaşayanlar ihtiyaç duydukları tahılı Kuba'dan tedarik ederler.⁹⁴ Bu noktada Kuba bölgenin hububat merkezi sayılmaktadır.⁹⁵

Gulahan kazası Şak Dağları'nın eteklerinden Kuba ve Rustav'a kadar uzanan sahada yer almaktadır. Kaza sakinleri Türkçe-Tatarca karışımı bir dil konuşur, Lezgiceyi de anlar ve konuşabilirler. Gulahan kazası Kuba hanına bağlıdır. Kazanın altı köyü 1727'deki sınır anlaşması ile Osmanlı Devleti'ne, kazanın kalan kısmı ise Rusya'ya bırakılmıştır. Kaza sakinleri tarım ve hayvancılıkla uğraşırlar. Ancak arazileri Kuba toprakları gibi verimli değildir. Bu durum kazanın soğuk bir iklime sahip olmasından ve topraklarının yüksek dağlar nedeniyle yeterince güneş ışığı alamamasından ileri gelmiştir.⁹⁶

2.10. Şirvan

Gerber'in eserinde geniş bir yer tutan Şirvan; Derbend, Muşkur, Nizavat (Niyazabat), Şabran, Rustav, Şeşpara, Bermyak, Şemahi, Kabala, Agadaş (Agdaş), Bakü, Salyan ve Cavad olmak üzere toplam 13 idare merkezinden oluşmaktadır.

Derbend kazası, Rusya ile İran arasındaki ticari ve diplomatik ilişkilerin yürütüldüğü Hazar Denizi'ni takip eden ana yol üzerinde bulunmaktadır. Kaza merkezi Derbend'dir. Bir kale şehri olan Derbend şahın atadığı sultan ve valiler tarafından idare edilmektedir. Derbend'in sakinleri dışında şehirde şahın özel birliklerinden olan

⁹⁴ Gerber, *age*, s. 107-108.

⁹⁵ Saleh Muhammedoğlu Aliyev, "Kuba", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26, (2002), s. 298.

⁹⁶ Gerber, *age*, s. 109.

*kurçiler*⁹⁷ ve diğer askerler ile çeşitli milletlere mensup tüccar oturmaktadır. Şehirde konuşulan diller Farsça, Türkçe ve Tatarcadır. Yazı dilinde ise yaygın olarak Farsça kullanılmaktadır. Bu durum İran'ın Derbend üzerindeki nüfuzu ile alakalıdır. Derbend'in bir diğer önemli özelliği şehrin etrafını çevreleyen verimli araziler nedeniyle yetiştirilen ürünlerin çeşitlilik arz etmesidir. Esasında bu durum Şirvan'daki diğer yerler için de geçerlidir. Ruslar 1722'de Derbend'i ele geçirmişler ve dört bölümden oluşan Derbend Kalesi'nin bir bölümüne bir Rus garnizonunu konuşlandırmışlardır.⁹⁸

Muşkur, Hazar Denizi'ne yakın bir yerde bulunmaktadır. Küçük bir arazisi olmasına rağmen oldukça verimlidir. Kazada önemli miktarda tahıl, sebze ve meyve üretilir. Buna ilaveten büyükbaş hayvan yetiştiriciliği de yaygındır. Kazada Türkçe konuşulmaktadır. Kazanın kontrolü 1726'da Rusların eline geçmiştir.⁹⁹

Nizavat; Muşkur yakınlarında, Hazar Denizi'nin kıyısında yer alan bir kasabadır. Burada her zaman birkaç Rus ticaret gemisi bulunmaktadır. Limanı bulunmadığından gemiler açıkta demirlemektedirler.¹⁰⁰ Rusların, Ermenilerin, İranlıların, Dağıstanlıların ve çeşitli milletlerden tüccarın kasabada ambarları ve kasaba sakinleri ile ortaklaşa çalıştıkları iş yerleri bulunmaktadır. Ticaret, tarım ve hayvancılık kasaba sakinlerinin temel ekonomik uğraşlarıdır. Nizavat'ta Türkçe konuşulmaktadır. Muşkur gibi Nizavat da 1726'da Rusların eline geçmiştir.¹⁰¹

Muşkur'un güneyinde ve Hazar Denizi'nin kıyısında bulunan Şabran'da tarıma elverişli araziler, verimli çayırlar ve ipek işleyen atölyeler bulunmaktadır. Şabran'da Farsça ve Türkçe konuşulmaktadır.

⁹⁷ Kurçi, Türkçe silah anlamına gelen "kur" veya "kor" kelimesine "ci" ekinin ilave edilmesiyle oluşturulmuş "silahlı asker" anlamına gelen askeri bir terimdir. Bu terim ilk önce "İlhanlılar'da, daha sonra da Karakoyunlu ve Akkoyunlularda hassa askerleri için kullanılmıştır." (Abdülkadir Özcan, "Kurçi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26, (2002), s. 441.

⁹⁸ Gerber, *age*, s. 86-87.

⁹⁹ Gerber, *age*, s. 87-88.

¹⁰⁰ Elçin Qarayev, F.İ. Soymonovun "Xəzər Dənizinin və Orada Həyata Keçirilən Rusiya İşğallarının, İmperator Böyük Pyotrun Tarixinin Bir Hissəsi Kimi Təsviri" *Adlı Səyahətnaməsi Azərbaycan Tarixinin Mənbəyi Kimi*, Bakı 2006, s. 120.

¹⁰¹ Gerber, *age*, s. 89.

Şabran 1724'te Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan anlaşmada Ruslara bırakılmış, nihayet 1727'deki sınır anlaşmasıyla Ruslar bölgedeki hâkimiyetlerini pekiştirmişlerdir.¹⁰²

Şabran'ın kuzeyinde yer alan Rustav tarım ve hayvancılıkta ön plana çıkmış, sakinlerinin Türkçe konuştuğu bir kasabadır. 1724'te Hacı Davud'un eline geçen Rustav toprakları, 1727'de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında paylaşılmıştır.¹⁰³

Rustav yakınlarında bulunan Şeşpara küçük bir kazadır. Sakinleri Farsça ve Tatarca ile karışık Rusça konuşurlar. Yazışmalarda kullandıkları dil ise Farsçadır. Kaza sakinleri yerleşikler ve göçerler olmak üzere iki grup teşkil etmektedirler. Yerleşikler tarımla, yurtlarda yaşayan göçerler ise hayvancılıkla uğraşırlar. 1727'deki Osmanlı-Rus sınır anlaşmasıyla toprakları Ruslara bırakılmıştır.¹⁰⁴

Bermyak kazası, Hazar Denizi'nin kıyısında yer alır. Sakinleri Türkçe konuşurlar ve tarım ve hayvancılıkla uğraşırlar. Kaza, Rusya ile İran arasındaki ticaret yolu üzerinde bulunduğundan tüccarların uğrak yeridir. 1727'de sınır anlaşması ile Rusların idaresi altına girmiştir.¹⁰⁵

Şemahi,¹⁰⁶ Hazar Denizi'ne 12 saat uzaktıkta yer alır. Büyük ve mamur bir şehir olan Şemahi bir ticaret merkezidir. Fakat 1720'de Hacı Davud'un Şemahi'yi ele geçirmesiyle başlayan hadiseler ticarete büyük bir darbe vurmuştur. Öte yandan Hacı Davud'un iktidarıyla kentin demografik yapısı da büyük ölçüde değişmiştir. Bunu Gerber'in 1720'den önce çoğunluğu teşkil eden Şiilerin bu tarihten sonra azınlık konumuna düştüklerine dair vermiş olduğu bilgiden anlamak mümkündür.¹⁰⁷

Şemahi'nin batısında bulunan Kabala kazası sakinlerinin ekonomik uğraşları tarım, hayvancılık ve ipekçiliktir. Kazada konuşulan dil

¹⁰² Gerber, *age*, s. 90.

¹⁰³ Gerber, *age*, s. 91-92.

¹⁰⁴ Gerber, *age*, s. 92-93.

¹⁰⁵ Gerber, *age*, s. 93.

¹⁰⁶ Şemahi, Şirvan'ın VII. yüzyılda Müslüman Arapların eline geçmesinden sonra kurulmuş ve 1538'e kadar Şirvanşahlara başkentlik yapmış olan bir şehirdir. Şah Tahmasb 1538'de Şirvan'ı ele geçirdiğinde Şemahi eyalet merkezi haline getirilmiştir. (Mustafa Aydın, "Şirvan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, (2010), s. 204).

¹⁰⁷ Gerber, *age*, s. 94.

Türkçedir. Şemahi'de olduğu gibi 1720'den sonra kazanın demografik yapısı büyük ölçüde değişmiştir. Kabala toprakları 1723'te Osmanlı Devleti'nin denetimi altına girmiştir. Kabala'nın yakınlarında bulunan Ağadaş kazası da dil, tarih, ekonomik ve demografik yapı açısından Kabala ile büyük bir benzerlik göstermektedir.¹⁰⁸

Hazar Denizi'nin kıyısında bulunan ve etrafı surlarla çevrili olan Bakü'de Tatarca, Türkçe ve Farsça konuşulur. Bakü, 1723 yılına kadar Şemahi hanının atadığı bir sultan tarafından idare olunmuştur. Bakü 1723'te Rusların eline geçince şehre konuşlandırılan Rus garnizonunun komutanı tarafından idare olunmaya başlanmıştır. Tarım, hayvancılık ve Bakü yakınlarından çıkarılan petrol ve tuz Bakü ekonomisinin temelini oluşturmaktadır.¹⁰⁹ Petrol üretimi Rus işgalini takip eden yıllarda büyük bir düşüş yaşamıştır.¹¹⁰

Toprakları Hazar Denizi'ne dökülen Kür Nehri'nin iki tarafındaki araziden müteşekkil olan Salyan kazasında Türkçe ve Farsça konuşulur. Salyan 1724 yılına kadar Şemahi hanına bağlı bir naip tarafından idare olunmuştur. 1724'te naip Salyan'ı terk etmiş, nihayet 1726'dan sonra kazanın idaresi Bakü'deki Rus komutanına geçmiştir. Tarım, hayvancılık, ipek üretimi ve balıkçılık kazanın en önemli ekonomik uğraşlarıdır. Hayvancılıkla uğraşan göçer Şahsevenlüler¹¹¹ ile Muganlılar¹¹² kış aylarında sürülerini Salyan düzlüklerinde otlatırlar. İran'ın en iyi atlarını bu Şahsevenlüler ve Muganlılar yetiştirirler.¹¹³

Kür Nehri üzerinde bulunan bir diğer kaza Cavat'tır. Kazada konuşulan dil Türkçedir. Cavat kazası Şemahi hanının idaresi altındayken 1726'da Rusya'nın hâkimiyetine girmiştir. Tarım, hayvancılık ve ipek üretimi kazanın en önemli ekonomik uğraşlarıdır.

¹⁰⁸ Gerber, *age*, s. 96-97.

¹⁰⁹ Gerber, *age*, s. 97-99.

¹¹⁰ Qarayev, *age*, s. 108-109.

¹¹¹ Şahsevenlüler, şaha olan bağlılıklarından dolayı Şahsevenlü adıyla anılan bir Türk topluluğudur (Richard Lionel Tapper, "Şahseven", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 38, (2010), s. 295).

¹¹² Muganlılar, Şamlu ve Afşar gibi Türk aşiretlerinden gelen konar-göçer bir topluluktur (Tapper, *age*, s. 296).

¹¹³ Gerber, *age*, s. 99-100.

Ancak Şirvan'daki diğer kazalarda olduğu gibi Cavat'ta da 1720'de başlayan kargaşaya bağlı olarak üretim büyük ölçüde azalmıştır.¹¹⁴

2.11. Osetler

Gerber, Osetleri Tatarların onlara vermiş olduğu Tavustanlılar adıyla ele almıştır.¹¹⁵ Bu isim Türkçe “dağ” kelimesine Farsça “ülke” anlamına gelen “-istan” ekinin eklenmesiyle oluşmuştur.¹¹⁶ Yaşadıkları coğrafyanın dağlık oluşu göz önüne alındığında Osetlerin Tavustanlılar olarak anılmaları hiç de şaşırtıcı değildir.

Osetler; Gürcüler, Avarlar, Lezgiler ve Dağıstanlıların arasında kalan sahada, Dağ Halkı ve Zonti Halkı olmak üzere iki grup hâlinde yaşarlar. Bu sahanın özelliği yılın dört mevsiminde zirveleri karla kaplı dağlardan ve derin vadilerden oluşmasıdır. Osetler köy ve kasabalarını yüksek dağlar arasındaki bu derin vadilerde kurmuşlardır. Bu vadiler arasında yolculuk yapmak oldukça zordur. Bu yüzden köyler ve kasabalar arasındaki iletişim güçlülük sağlanmaktadır. Bu durum her köy ve kasabanın kendine özgü kültürel kodlar geliştirmesine yol açmıştır. Konuştıkları dilin 20'den fazla lehçesinin bulunması da bundan ileri gelmiştir. Coğrafyanın etkileri bununla sınırlı değildir. Vadilerin arazi özelliklerinde farklılıklar bulunduğundan ekonomik uğraşlar da değişkenlik göstermektedir. Mesela bazı yerler sadece hayvancılık yapmaya müsaittir. Bazı yerlerde ise ekilebilir araziler, üzüm bağları ve meyve bahçeleri bulunmaktadır. Tarım ve hayvancılıktan elde edilen ürünler hayatın sürdürülebilirliği açısından yeterli düzeyde değildir. Bu yüzden Osetler yağmaya yönelmişlerdir. Osetler Gürcüler ve Çerkesler üzerine akın düzenleyerek elde ettiklerini Kuban ve Kırım Tatarlarına satarlar. Zorlu coğrafyaları dışarıdan gelebilecek istilaları önlemekte ve herhangi bir dini ya da kültürel etkiyi de sınırlandırmaktadır. Nitekim hiçbir devletin Osetleri itaat altına almak için istekli olmadığı ve aralarında İslamiyet'in yayılmasına rağmen eski putperest inançlarını sürdürdükleri görülmektedir.¹¹⁷ Osetlerin tapındıkları çeşitli ruhların

¹¹⁴ Gerber, *age*, s. 100-101.

¹¹⁵ Baron von Haxthausen, *Transcaucasia: Sketches of The Nations and Races between The Black Sea and The Caspian*, Chapman and Hall, London 1854, s. 394; Kuş, *age*, s. 76.

¹¹⁶ Gerber, *age*, s. 81.

¹¹⁷ Gerber, *age*, s. 111-113.

yanı sıra yıldız ve ay gibi gök cisimlerine, mağara, kaya ve taş yığınları gibi coğrafi unsurlara, geyik, ayı, kurt, dağ keçisi, koç ve at gibi hayvanlara kutsiyet atfetmeleri putperest inançlarının izleri olarak değerlendirilmektedir.¹¹⁸

2.12. Avarlar

Avarlar; Osetler, Gürcüler ve Çerkesler arasında kalan dağlık alanda yaşarlar. Avarca konuşurlar ve Müslümandırlar. Başlarında “*usumi*”¹¹⁹ unvanını taşıyan Uma Han bulunmaktadır. Uma Han, 1727’de Kaytak usumisinin aracılığı ile Rusya’nın himayesi altına girmiştir. Avarların temel ekonomik uğraşları tarım ve hayvancılıktır. Gerber Avarların ateşli silahları kullanmalarına rağmen yağmada bulunmadıklarından bahsetmektedir.¹²⁰ Buna karşılık Alexandre Grigoriantz Avarların ilkbaharda dağlardan inerek “*Transkafkasya’da halklara terör estiren baskınlar*” yaptıklarını beyan etmektedir.¹²¹

2.13. Gürcüler

Gerber, Gürcüler bahsinde sadece Kahetya Gürcülerini ele almıştır. Kahetya, Carlılar ile Kartili Gürcüleri arasında yer almaktadır. Kahetya Gürcüleri, Muhammed Guli Han tarafından idare olunmaktadır. Muhammed Guli Han, 1722’de Hıristiyan olan Gürcü kralı Vahtang’a karşı Lezgilerden yardım alarak 1723’te Tiflis’e saldırmıştır. Bu olay Osmanlı Devleti’nin 1724’te Gürcistan üzerine bir sefer düzenlemesine neden olmuştur. Kahetya Gürcülerinin idare merkezi Muhammed Guli Han’ın ikametgâhının bulunduğu Karaağaç kasabasıdır. Kahetya Gürcüleri Gürcüce konuşmakla birlikte Türkçeyi de anlayıp konuşabilirler. Ülkeleri dağlık değildir ve verimli arazilere sahiptirler. Başlıca ekonomik uğraşları tarım ve hayvancılıktır.¹²²

¹¹⁸ Grigoriantz, *age*, s. 155-164; Tavkul, *age*, s. 434-439.

¹¹⁹ İ.G. Gerber gibi Mehmed Efendi de Avar idarecilerinin “*usumi*” unvanını kullandıklarından bahsetmektedir (Mehmed Efendi, *age*, s. 9). Buna karşılık Hasan Al Kadarî Avar idarecilerinin “*nutsal*” unvanını taşıdığını ifade etmektedir (Mirza Hasan Efendi, *age*, s. 25). Alexandre Grigoriantz, Avar idarecilerinin XVIII. yüzyılın başlarında *nutsal* unvanını bırakıp “*han*” unvanını kullanmaya başladıklarını belirtmektedir (Grigoriantz, *age*, s. 191).

¹²⁰ Gerber, *age*, s. 113-114.

¹²¹ Grigoriantz, *age*, s. 191.

¹²² Gerber, *age*, s. 114-115.

2.14. Dağınık Hâlde Yaşayan Topluluklar

Bunlar Ermeniler, Yahudiler ve Araplardır. Ermenilerin bir kısmı Muşkur, Rustav ve Kabala'da birkaç köye sahiptirler. Diğerleri ise Şemahi, Bakü ve Derbend'de yaşamaktadırlar. Köylerde oturanlar tarım ve hayvancılıkla, şehirlerde oturanlar ise ticaretle uğraşmaktadırlar. Ermenice konuşmakla birlikte buldukları mahallin dilini de bilmektedirler. 1720'de başlayan olaylarda köyleri Lezgiler tarafından tahrip edilmiş, ekonomik açıdan büyük bir darbe almışlardır.¹²³

Yahudiler Derbend, Rustav, Kuba ve Kaytak topraklarında kendilerine ait köylerde yaşamaktadırlar. Başlarında kendi idarecileri bulunmaktadır. Buldukları yerin dilini konuşurlar. Yahudi dilini bilenler sadece "*Rabbi*" ya da "*Haham*" denilen dini önderlerdir. Tarım ve hayvancılık dışında köle ticareti ile uğraşırlar. Gerber, Yahudilerin büyük bir kısmının "*Bünyamin neslinden*" geldiğini, diğerlerinin ise "*kökenlerinin meçhul*" olduğunu belirtir.¹²⁴ Gerber'in "*Bünyamin nesli*" ile Yakup peygamberin 12 oğlundan birisi olan Bünyamin'in soyundan gelenleri kastettiği düşünülebilir. Ancak Museviliği benimsemiş Hazar Türklerinin bakıyelerinin Kafkaslardaki mevcudiyetine dair iddialar,¹²⁵ "*Bünyamin nesli*" tabirinin Türk kökenli Yahudiler ile Yakup peygamberin soyundan gelen Yahudileri birbirinden ayırmak için kullanılan etnik bir terim olabileceğini, "*kökenleri meçhul*" olan Yahudilerin ise bu Hazar Türklerinin torunları olabileceğini akla getirmektedir.

Kafkaslardaki Arap varlığı, Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde İslam ordularının Kafkaslarda gerçekleştirdiği fütuhat ile ilişkilidir.¹²⁶ Bununla birlikte Gerber'in hakkında bilgi vermiş olduğu Arapların bu fütuhat sürecinde Kafkaslara gelip yerleşmiş olan Araplarla bir bağlantısı bulunmamaktadır. Gerber, Arapların Arabistan'dan İran'a, oradan da Azerbaycan coğrafyasına geldiklerini belirtir. Bunlar içi kaliteli halılarla döşeli, dışı ise keçe ile örtülü çadırlarda yaşamakta ve Kafkas Dağları ile Kür Nehri arasında konargöçer bir hayat

¹²³ Gerber, *age*, s. 116.

¹²⁴ Gerber, *age*, s. 117.

¹²⁵ Mirza Bala, "Kuba", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 6, (1977), s. 927.

¹²⁶ Şerafettin Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul Matbaası, İstanbul 2003, s. 53.

sürmektedirler. Hayvancılıkla uğraşırlar. Hayvan sürüleri içerisinde atlar geniş bir yer tutar. Bu konargöçer Araplar Türkçe ve Arapça konuşurlar. Birkaç yüz aileden oluşan gruplar hâlinde yaşarlar ve her bir grubun başında “yüzbaşı” unvanlı birer idareci bulunur. Bu idareciler gittikleri yerin hakimi kime itaat ederse ona bağlılık bildirirler.¹²⁷

Sonuç

İoann Gustav Gerber'in hayatına dair bilinenler onun Rusya'nın hizmetine girdikten sonra üstlenmiş olduğu askerî ve diplomatik görevlerinden ibarettir. Kırgızların saldırıları neticesinde sonlandırmak zorunda kaldığı Buhara ve Hive elçiliği vazifesi bir kenara bırakılırsa kendisine verilen görevleri başarıyla yerine getirdiği görülmektedir. Bununla birlikte onu tarihe mal eden görevlerindeki başarısından ziyade kaleme almış olduğu eseridir. Bu eser; Dağıstan ve Şirvan'ın 1728'deki siyasi, etnik ve ekonomik durumu hakkında önemli bilgiler vermektedir. Eserdeki ayrıntılardan hareketle Gerber'in bu bilgilerin önemli bir kısmını bölgede bulunduğu sırada yapmış olduğu araştırmalar ya da gözlemlerle elde ettiği anlaşılmaktadır. Eserde Çeçenlerin dili konusunda olduğu gibi tarihî hakikatlerle uyuşmayan bazı bilgilerin bulunması Gerber'in kişilerden duyduğu bilgilere de yer verdiğini göstermektedir. Fakat bu tarihi hakikatlerle uyuşmayan bilgilerin tek sebebi bu bilgilerin şifahi kaynaklara dayanmasından ileri gelmemektedir. Gerber, Dağıstan ve Şirvan'da Rus hâkimiyetini meşrulaştırmaya ve bu bölgelerdeki Rus nüfuzunu güçlendirmeye yönelik bir anlatım sergilemiştir. Stravpol Halkı bahsinde anlatılan hikâyeyi, Dağıstan ve Şirvan'ın büyük bir kısmının Müslüman olmasına rağmen Hıristiyanlığa dair ayrıntılı anlatılarla Hıristiyanlığın ön plana çıkarılmasını, Rusların Çerkesler ve Kazakları Müslümanların akınlarından kurtarmalarını, Rus Çarlığı'nın Dağıstan ve Şirvan'daki karışıklığa son veren bir devlet olarak gösterilmesini, Rus hâkimiyetine giren bölgelerin daha önce İran'a tabi olduğunun belirtilmesini -ki bunların bir kısmı mesnetsiz, bir kısmı da tartışmalı konulardır- Rus hâkimiyetinin meşrulaştırılması ve Rus nüfuzunun güçlendirilmesi çerçevesinde ele almak gerekir. Diğer taraftan bu hususlar eserin bir

¹²⁷ Gerber, *age*, s. 118.

tarihi kaynak olarak önemine ve içerdiği bilgilerin kıymetine gölge düşürmeyecek niteliktedir.

Eser, Dağıstan ve Şirvan'da yaşayan milletler ya da siyasi teşekküller hakkında bilgiler vermektedir. Bu bilgiler az önce de ifade edildiği üzere siyasi, etnik ve ekonomik yapı başta olmak üzere din, dil ve coğrafya ile ilgilidir. Gerber iddialarına dayanak oluşturması için zaman zaman milletlerin geçmişine dair bilgiler de vermiştir. Gerber'in tarihle ilgili bilgiler için yazılı kaynaklara müracaat ettiği düşünülebilir. Ne yazık ki, bu hususta eserde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Eserden anlaşıldığı kadarıyla coğrafyanın Dağıstan ve Şirvan'daki siyasi ve ekonomik yapının şekillenmesinde büyük bir etkisi bulunmaktadır. Buna göre dağlık bölgelerdeki köy ya da kasabalar arasında ulaşım ve iletişimin güçlüğüyle yürütülmesi dağlık bölgelerde yaşayanların güçlü bir merkezi otoriteye sahip siyasi teşekküller oluşturmalarına engel teşkil etmiştir. Ayrıca dağlar bölge sakinlerini dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı korumuştur. Buna karşılık düz arazilerde yaşayanlar Şirvan Hanlığı veya Tarku Şamhallığı gibi bölgesel açıdan güçlü devletler kurmaya muvaffak olmuşlardır. Fakat bu devletler de istilaya açık bulunmaktadırlar. Ekonomi de yine coğrafyanın tesirinde kalmıştır. Dağlık bölgelerde tarım ya da hayvancılık için uygun arazilerin kısıtlı oluşu, bu bölgelerde yaşayanların geçimlerini sağlamak için yağmaya yönelmelerine yol açmıştır. Verimli arazilere sahip ovalarda yaşayanlarda ise -Kurgiler ve Kuralılar istisna olmak üzere- yağmanın bir geçim yöntemi olarak geliştiği söylenemez. Zira tarım ve hayvancılık bu bölgelerde yaşayanların geçimini sağlayabilecek niteliktedir. Bakü'deki tuz ve petrol üretimi, Kubaçi'deki metal işçiliği, Şirvan ve Gürcistan'ın bazı bölgelerindeki ipekçilik ya da ana ticaret yolları üzerinde bulunan şehir ve kasabalarda yapılan ticaret gibi başka ekonomik uğraşlar da mevcuttur. Ancak bu ekonomik uğraşlar tarım, hayvancılık ve yağma kadar yaygınlık göstermemektedir.

Dağıstan ve Şirvan'da farklı etnik gruplar bulunmaktadır. Bu gruplar arasında zaman zaman çatışmalar görülse de bu çatışmalar etnik farklılıktan ziyade siyasi ve ekonomik nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda etnik farklılıklar ayrıştırıcı bir özelliğe sahip değildir. Etnik farklılıkların çatışmaya dönüşmemesi siyasi çıkarlar ve iktisadi ilişkilerle

bağlantılıdır. Türkçe –bilhassa Kumuk Türkçesi- bu siyasi ittifakların ve iktisadi ilişkilerin anahtarı konumundadır. Kendilerine özgü dillere sahip olmalarının yanı sıra çoğu toplumun Türkçeyi de kullanması bunun bir delili olarak kabul edilebilir. Bu noktada Türkçe bütünleştirici bir özellik sergilemiştir. Dağıstan ve Şirvan'daki egemen din olan İslamiyetin Türkçenin bütünleştirici işlevine benzer bir rol oynadığına dair kesin bir yargıda bulunmak güçtür. Çünkü bilhassa Şirvan'da mezhepsel farklılıklar gruplar arasında gerilime neden olmuştur. Öte yandan Dağıstan ve Şirvan'ın eski Hıristiyan ve Yahudi sakinlerinin Müslümanlarla sorunsuzca yaşadıkları anlaşılmaktadır. Buna karşılık Dağıstan'ın kuzeyinde bulunan daha yeni sakinler olarak nitelendirilebilecek Hıristiyan Kazakların Müslümanlarla çatışma hâlinde buldukları görülmektedir. Bu çatışma Rusların sınırlarını korumaya yönelik politikası ile ilişkilidir. Bu politika çerçevesinde Ruslar Kazakların Kafkasya içlerine olan saldırılarını desteklemiş ve Terek ile Kutsal Haç kalelerinin inşasından sonra bu saldırıları sistemli bir hâle getirmişlerdir.

Bibliyografya

Aleksandroviç, E. K., "İoann Gustav Gerber", *Russkiy Biografiçeskiy Slovar*, Red. N.P. Çulkova, T. V, (1916), str. 9-10.

Aliyev, K.M., *Şahalı Tarkovskie*, Respublikanskaya Gazetno-Jurnalnaya Tipografiya, Mahaçkala 2008.

Aliyev, Saleh Muhammedoğlu, "Kuba", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26, (2002), s. 297-298.

Aydın, Mustafa, "Şirvan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, (2010), s. 204-206.

Bakıxanov, A., *Gülüstani-İrəm*, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyatı, Bakı 1951.

Bala, Mirza, "Kuba", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 6, (1977), s. 924-927.

Bala, Mirza, "Kumuklar", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 6, (1977), s. 986-990.

Baron von Haxthausen, *Transcaucasia: Sketches of The Nations and Races between The Black Sea and The Caspian*, Chapman and Hall, London 1854.

Bilge, Sadık Müfit, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2005.

Bushkovitch, Paul, "Çerkasski Prensleri veya Çerkes Mirzaları", Çev. Ömer Aytek Kurmel, *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/2, (2016), s. 1-32.

Butkova, P.G., *Materialı dlya Novoy İstorii Kavkaza s 1722 po 1803 god*, Çast Pervaya, Sanktpetersburg 1869.

Bülbül, İsmail, *Başlangıcından Rus Hakimiyetine Kadar Kumuk Türkleri ve Tarku Şamhallığı*, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya 2011.

Bülbül, İsmail, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kuban Boyunda Siyaset, Etnik Yapı ve İktisat" *Vakanüvis*, C. 2, Kafkasya Özel Sayısı, (2017), s. 73-114.

Çaycıoğlu, Serdar Oğuzhan, *Osmanlı Devleti'nin Lezgilerle İlişkileri (1700-1723)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.

Dursun, Davut, "Lezgiler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 27, (2003), s. 169-170.

Erel, Şerafettin, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1961.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Cilt 7, Haz: Yücel Dağlı, Seyit Dağlı ve Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

"Gerber, İoann Gustav", *Entsiklopedičeskiy Slovar*, İzdateli F.A. Brokgauz i İ.A. Efron, T. VIII, (1892), str. 455-457.

Gerber, İ. G., "Opisanie Stran i Narodav Vdol Zapadnogo Berega Kaspiyskogo Morya 1728 g.", *İstoriya Geografiya i Etnografiya Dagestana XVIII-XIX vv.*, Red. M.O. Kosvena i H.M. Haşalva, İzdatelstvo Vostoçnoy Literaturı, Moskva 1958.

Grigoriantz, Alexandre, *Kafkasya Halkları*, Yeni Binyıl, İstanbul 1999.

İsmailov, A., "Tarihi Endirey", *Dagestanskıe İstoriçeskie Soçineniya*, Red. A.R. Şihsaidov, T.M. Aytberov i G.M.R. Orazayev, İzdatelsckaya Firma 'Vostoçnaya Literatura', Moskva 1993.

Jukovekiy, S. V., *Snoşeniya Rossii s Buharoy i Hivoy za Poslednee Trehsotletiyeye*, Petrograd 1915.

Kazemzadeh, F., "Iranian Relations with Russia and The Soviet Union, to 1921", *The Cambridge History of Iran*, Vol. 7, Ed: P.Avery, G. Hambly ve C. Melville, Cambridge University Press, New York 2007, p. 314-350.

Kulakov, V. O., *Astrahan v Persidskoy Politike v Pervoy Polovine XVIII v.*, İzdatelskiy Dom 'Astrahanskiy Universitet, Astrahan 2012.

Kurat, Akdes Nimet, *Başlangıçtan 1917'ye Kadar Rusya Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

Kuş, Ayşegül, *Batılı Seyyah ve Araştırmacıların Gözüyle 19. Yüzyılda Kafkasya*, Serander Yayınevi, Trabzon 2019.

Mehmed Efendi, *Risâle-i Ahvâl-i Dağıstan ve Moskov ve Ahvâl-i Mülûk-ı Sâire*, Nuruosmaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, No. 3905.

Mirza Hasan Efendi, *Âsâr-i Dağıstan*, Çev. Musa Ramazan, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını, İstanbul 2003.

Özcan, Abdülkadir, "Kurçı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26, (2002), s. 441-441.

Özgüdenli, Osman Gazi, "Tümen", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41, (2012), s. 461-462.

Pekacar, Çetin, "Kumuk Türkçesinde Fiil", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, C. 44, (1996), s. 221-235.

Qarayev, Elçin, F.İ. Soymonovun "Xəzər Dənizinin və Orada Həyata Keçirilən Rusiya İşğallarının, İmperator Böyük Pyotrun Tarixinin Bir Hissəsi Kimi Təsviri" Adlı Səyahətnaməsi Azərbaycan Tarixinin Mənbəyi Kimi, Bakı 2006.

Rudakov, V., "Grebents", *Entsiklopedičeskiy Slovar*, İzdateli F.A. Brokgauz i İ.A. Efron, T. IX-A, (1893), str. 585-586.

Selçuk, Hava, *Selenge'den Tuna'ya Türk Kültür Tarihine Dair Notlar*, Kitaparası Yayınları, İstanbul 2019.

"Sloboda", *Entsiklopedičeskiy Slovar*, İzdateli F.A. Brokgauz i İ.A. Efron, C. XXX, (1900), str. 373-373.

Sultanoviç, Jamuhanov Culeyman, "Çeçenistan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 8, (1993), s. 244-247.

Tapper, Richard Lionel, "Şahseven", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 38, (2010), s. 295-297.

Tavkul, Ufuk, "Kumuk Türkleri: Tarihleri, Sosyal Yapıları ve Dilleri Üzerine Bir İnceleme", *Kırım Dergisi*, C. 13 (50), (2005), s. 29-39.

Tavkul, Ufuk, *Kafkasya Gerçeği*, Selenge Yayınları, İstanbul 2007.

Umahan, M., *Feodalniye Vladeniya Dagestana v XVIII-naçale XIX v i ih Vzaimosvyazni*, Nauk, Mahaçkala 2008.

Ünal, Fatih, *XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkilerinde Neplüyev*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014.

Vladimiroviç, Koçnev Anton, *Politika Rossii v Otnoşenii Hivinskogo Hanstva v Naçale XVIII-vmoroy Polovine XIX v*, Neopublikovannaya Doktorskaya Dissertatsiya, Ekaterinburg 2019.

Yeşilot, Okan, *Şah'ın Ülkesinde: Rus Çarı I. Petro'nun İran Elçisi Artemiy Volinskiy'in Kafkasya Raporu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.

Yılmaz, Orhan-Mehmet Ertuğrul, "Atlarda Yürüyüş Çeşitleri ve Kusurları" *Akademik Ziraat Dergisi*, 2(1), (2013), s. 43-54.

<https://drive.google.com/file/d/0B160rB0BjZ0aM2tTU0V1dGdmaUk/view> (E.T. 06.07.2020)

EK-1. İ.G. Gerber'in Kafkasya Haritası.**Kaynak:**

<https://drive.google.com/file/d/0B160rB0BjZ0aM2tTU0V1dGdmaUk/view> (E. T. 06.07.2020).